

A poesía galega do século XIX nos xornais de Betanzos

MARTA GONZALEZ RODRIGUEZ*

Sumario

Neste traballo dase conta dos poemas, escritos en língua galega, que foran publicados nos periódicos da cidade de Betanzos durante o século XIX.

Abstract

This work shows a collection of poems, written in galician language, which were published in Betanzos journals during the 19th century.

Neste sinxelo traballo pretendimos amosar, nunha publicación actual, os poemas, que foran escritos na língua da nosa terra e que viran a lus, non por primeira vegada en tódo-los casos, nos xornais que houbo na cidade de Betanzos durante o século XIX.

As pezas poéticas poden ser de autores ben coñecidos ou de poetas afeccionados, tanto betanceiros coma doutras orixes; algúns dos traballos son anónimos ou ben atopámoslos incompletos. Tratándose a poesía dunha maneira de expresión do espírito, tódo-los escritos verten emocións humáns de xeito versificado. Nalgúns deles, as sentidas verbas deixánnos pendurados no ar, que aloumiña os fermosos paraxes de Galicia; noutras ocasións expoñen a vida cotiá nas súas diversas facetas coma se fosen pedras talladas con cadaséu colorido, tintado de moitos matices diferentes coma os sentimentos: amores, medos, dores, soidades, tristuras... mixturados coas tradicións, lendas, costumes, festas, andanzas de pícaros e tamén loubanzas e agradecementos.

As obras que poidemos atopar entre as páxinas dos vellos xornais da cidade fan un total de dezaioito. Van ser expostas na orde cronolóxica na que foran publicadas. Tamén respetamos as particularidades lingüísticas que tiña o idioma na época na que nos estamos a referir. Hai unha excepción: un poema de Eduardo Pondal, que transcribiremos tal como fora publicado por vez primeira quince anos antes.

Ten a honra de encabezar a lista de autores o poeta e periodista betanceiro **Severo Ares Mancera**. O seu fermosísimo poema, publicado en 1883 no periódico máis antigo de Betanzos, *El Censor*, fai-nos senti-la maxia da paisaxe nas ribeiras do río Mera. Nel, escoitamos a musicalidade dos chíos dos paxaros e do marmurio das augas, trasportados po-la airexa fresca, que mesmo arrinca pracenteiros sons ao abanea-la vexetación vizosa. Estimamos a tenreza das árbores, deixando cae-las súas follas ao pasar dunha moza, que, deste xeito, queda no centro dunha areola idílica, tal como a vían os ollos daquel que quedara engaiolado por ela.

***Marta González Rodríguez**, de familia betanceira, é médico especialista en Xinecoloxía e Obstetricia no Hospital Clínico de Santiago de Compostela e profesora de Xinecoloxía e Obstetricia na Facultade de Medicina da Universidade de Santiago de Compostela.

A UNHA NENA
NAS VEIRAS DO RIO MERA

Recordos

Com´a millor estrela que no ceo
Se ve naquel-as noites ques´tan craras,
Así te vin miniña no paseo
Cand´a veira do río paseabas.
Pura com´os suspiros q´ibas dando,
Garrida com´a marxén d´ese río
Sencilla com´as nenas que c´o gando
Van recorrendo ó castañar sombrío.
Mirábaste no espello que facía
Aquela auga limpa e transparente.
E os peixes todos que no fondo había
Parabans´a mirarte alegremente.
Despóis seguías chea d´hermosura
Por debaixo das árbores; e o ramaxe,

Por bridarche unha alfombra de verdura
Deixaba desprendel´o seu follaxe.
E máis adiante cabo d´un recodo
Que fan as augas cerca d´uns muiños;
Saludabant´alí de certo modo
Bunitos e pintados paxariños.
¡Ay cantas flores! ¡Cantos ameneiros!
¡Que vento tan fino cor´alí!
¡Que música á das follas nos loureiros
Que se deitaban pra vert´a tí!
Todo sublime, todo grande era
Nas veiras d´ese río falador,
A tarde que te vi a´os pes do Mera
En que m´enchiche o corazón d´amor.¹

O seguinte poema atopámolo tres anos despóis, no semanario *As Mariñas*, no que semella ía ser un aditamento de poesía na publicación, mais somentes no numero ó que nos estamos a referir. Non coñecemos como foi entitulada a obra. O seu autor é **Juan Manuel Pintos**.

Na súa poesía exprésanos a explosión da vida dos paxaros na primavera, que enche o ceo de bandadas e nos agasalla cos cantos dos reiseñores, sublimados a coros celestiais.

Sin poder prender no sono
Cantas agora no seu leiteo
C´o seu corazón colleito
Suspiran po-lo seu dono
Cun-ha espiña no seu peito!

Ti divino Reiseñor
Non das á femia cabuxos
Que morrerá de dolor
No ouíndo os teus aturuxos
Paranínfos do amor.

E ouíndo o teu gorgoriño
Que fas da parexa á veira
Lle fire ó corazónciño,
Entrando cal gotexiño
Por dentro de un-ha fogueira!

Así logra á súa niñada
E con ela ó bando voa
Enchese toda á enramada
De música, que resoa
Po-la redonda encantada.

Coitadiñas que celosas
Do seu perjuro consorte
Quixeran máis ve la morte
Os ollos, que ser esposas
De quen lles da a negra sorte.

Po-los mirtos, no loureiro,
Nas hedras, no pavial,
No carballo, é laranxeiro
Hay concerto filomeiro
Na ameixenda é castañal.

Po-lo Burgo, na Santiña,
No Socorro, é ó redor
De Lérez po-la veiguiña
Anda a jente paradiña
Te escuitando Reiseñor.

Dios te fade ben ангиño
Remedo dos que hay no ceo
Que terán o seu peitiño
De amores tamén recheo
Para adorar á Diosiño.

De min te pousas tan perto
Que sempre te estou ouindo,
Co teu canto vou durmindo,
E cando á mañá desperto
Ja ó canto estás repetindo.

Adiós divino cantor,
non me deixes de cantar.
E cando queira eu compor
Un canto á versificar
Ven c' a tua voz me axudar
Meu divino Reiseñor.²

Po-lo ano 1887 publicábase en Betanzos un periódico escrito íntegramente en língoa galega. Titulábase *O antroido* e definíase deste xeito: *Trangallada pra tódo-los xueves de tóda-las semás de tódo-los anos. Amén.*

Atopamos nel este poema, firmado por A.V.T., o que se axusta as iniciais do director do semanario: **Anxél Vázquez Taboada**.

Neste seu poema expresa na boca de Momo as levidades humás ó abeiro do Antroido...

QUEN SON EU

Eu sonvos o fantasma d'as locas alegrías
co-as qu'esquencer seus males pretende a humanidá;
todo-los anos morro, mais pásame o qu'ó fenís,
e d'as miñas cinzas volvo á resocitar.

Alá cando de cóte vagaban pol-o espacoo
espirtos, meigas, trasnos asustand'ó fogar,
pra bulra de erexes sacáronme d'a nada
fillo d'os seus rencores, feo como meus pais.

Tod'as estravagancias de sigros de loucura
e todol-os caprichos que ten a sociedade
puxéronmos n-a cara, sin ver que son espello
que resalta os defeutos que queren ocultar.

Son pretesto inocente durante o meu reinado
pra q'ó cristián orbe, rompendo co-a moral,
n-o fango d'os praceres s' emborcall'e remexa,
e antes chegue o cansansio que non a saciedadá.

Eu, tendo por padriño a fé d'aqueles sigros
en qu'era forza o douma n-a fogueira limpar,
dín ó Inferno máis almas qu'os demos todos xuntos
en bailes, en orxías e lances c-o disfrás.

Son en finxir mayestro, curmán d´a hepocresía.
a miña carantoña continoa moda é xá,
que saben os mortales qu´n-o mundo qu´habitan
saca mellor tallada quen sabe enganar mais.

O escoitar meu nome de gozo brinc´a a xente,
fan un punto de polka a nena y-o galán,
glotós e bebedores relámense os fuciños
qu´á viño e lacoadas lles sabe o paladar.

Lárgalos, burros, cornos son dá miña cosecha,
e sinto qu´a xiringa prohibir´a outoridá,
qu´aínda que son vello tamén teñ´os meus gustos,
y entr´eles non teño outro com´o de xingar.

En fin, si pol-as señas non dades c-o meu nome
non sodes do dios Momo seutarios de verdá,
que sodes uns monárquicos ó estilo d´hoxe en día
que solo s´antusiasman si lles dan credencial.

Anque son soberano, marchándome c-o sigro,
me fixen mais damócrata qu´o mesmo Castelar,
e a todol-os vasallos dou iguales dereitos
sin outros privilexos qu´os qu´otorga o caudal.

Non quero quós ediles coticen alegría
comprando eso que chaman «antusiasmo oficial»
estim´os vosos vivas si berrades de valde
cand´o domingo prúsimo fag´a entrada trunfal.

Vosoutros preguntades:—¿Qu´eres tí que te finxes
rey, mendigo, farsante, mentira e realidá?
Meu nome garantiza qu´é cert´o que vos digo:
Son o ANTROIDO, acramado por rey d´a bacanal.

No mesmo número deste periódico hai outro poema que vai asinado por **R. Pesqueira Crespo**, datado en Madrid en 1887 e titúlase deste xeito:

N-O ALBUM D´A SIÑURITA
DOÑA RAFAELA RODRIGUES PRACER

Sin non tívese o curazón magoadado
por ácedas lembranzas,
si poidera expricar tod´o que sinto
no máis fondo d´a y-alma...
eu rogaría ás musas que me desen

tan siquera unha cántiga
para laudar á dona de este libro
qu´a miña pruma aldraxa...;
e si elas atendesen o meu rogo
póndome bóa cara,

estonces diciría qu'os seus ollos
 ó acebeche empanan,
 porque son tan negriños com'a pena,
 tan doces com'as bágoas,
 tan lindos, estén tristes ou alegres,
 coma o surrir d'a y-alba;
 qu'os beiciños roubaron á frescura
 da mañán orballada,
 y-a tinta d'as cereixas Bén compridas
 ou mellor d'a escalrata;
 qu'ó cabelo que en crenchas arrecolle

mesmiñamente igoala
 en cór ó empadecer d'un día sereo;
 qu'os dentes dan ó nácar
 envexa n-a brancura, e n-o xuntiños
 á unha piña d'as mánsas;
 y-ó seu corpiño que tan feito tén
 non haxo comparanza.
 Mais...¿qu'hei dicila si non son poeta?,
 ¿si a inspiración me falta?,
 ¿e si vivo n-un mundo de recordos
 e d'é ácedas lembranzas? ³

A dirección de *O Antroido* continuará, no mesmo ano, con outro periódico: *A Fuliada*, tamén escrito en língoa galega.

Nesta publicación imos achar este belido poema de **Eduardo Pondal** que xa vira a lús por ves primeira en Santiago de Compostela no ano 1872.

A FADA D'OS MONTES

Virgen divina,
 De leves alas,
 Que alegre voas
 No doce Abril;
 Fendendo ó vento
 Con vellas galas;
 Descoñecida,
 Presta e gentil.

Oín mil veces
 Na minha infancia,
 Nos patrios montes
 Da verde *Erin*;
 Da tua veste,
 Senti á fragancia,
 Cando pasabas,
 Por xunta min.

Virgen qu'as veces,
 No espacio culto,
 Das *verdes agras*
 Costumas voar;
 E as veces no aire
 De monte inculto,
 Te soes sin trazas
 Evaporar.

Non sei quen eres,
 Non sei á donde
 Ou vas ou tornas,
 Nin porque ley;
 Nin sei se antes,
 Nin como ou onde,
 Nin en que antigo,
 Tempo t'achey.

Das tuas alas
 O doce ruído;
 E do teu paso
 O grato son;
 Que nó percibe
 O atento oído,
 Mais que só o sente,
 O corazón.

Se fuí na gandra
 De *Carboeiro*,
 Nos verdes d'*Oca*,
 Ou de *Buxán*;
 Ou nas alturas
 De *Portomeiro*,
 Ou entre as brétemas,
 De *Barrañán*.

Se nas agrestes Debasas d' <i>o Esto</i> , No Chan de <i>Brántuas</i> Ou d' <i>Angeriz</i> ;	Quezáis celeste Reminiscencia, Es d'outra vida Que pasei xa;
Se nas pendentas De <i>Corcoesto</i> , Ou sobre ó cume Do <i>Gomariz</i> .	Non sei quen eres... Quezais presagio, D'outra existencia Qu'inda virá.

Na vespertina Marina bruma, Do prado mole Na tenra cor, D'algún escollo Na branca espuma, De casta estrela No resplandor.	Virgen dos celtas D'amigos astros, Dos nobles celtas, Fortes é bós; Quezais habitas Nos verdes <i>castros</i> , Génio dos nosos Grandes avós.
--	--

No son das follas Armoniosas Na voz dos pinos Co vento <i>Soán</i> No horror das furnas, Na cor das rosas, Ná cór das olas, Do <i>San-Adrián</i> .	E pois na cárcel Que ó home encerra, Pracer non acha Tregua ou solaz; Deten un pouco na escura terra, A tua fugente Carreira audaz.
---	--

No sei...mais teño A tua historia; Non sei tampouco Donde á aprendí; Nin sei de certo Por que a memoria, Doces lembranzas Garda de tí.	E adiós decindo Ó escuro e denso Confín que ó home Sole habitar; Nos lanzarémos No espacio inmenso, Do van collidos, Voando a par.
---	---

No mesmo número deste xornal hai catro poemas máis, que non levan a sinatura do autor, en ningún dos casos.

Pola anotación tralo remate do derradeiro deles, que incluímos, e tamén o ter en conta a data do número da publicación, poderíamos dar por certo que foran escritos pra celebración da tradicional Festa dos Maios.

Os catro teñen un estilo desanoxado e ás veces burlón. O primeiro deles non leva título, e dí:

Teño eu unha rapariga
 (quero dicir n-o entrecexo),
 que ten a cutis tan branca,
 que ten o pelo tan negro,
 unha boquiña tan cuca,
 uns ollos tan picarescos,
 as meixelas rosadiñas,
 labres frescos e bermellos;
 un corpo qu'así se move
 (despensar o movemento)
 dende babor a estribor,
 cal o pino cimbra o vento.
 en fin, me quere a min tanto,
 tanto, que ¡lévem' o demo!
 si d' o nome d' o meu santo
 s'acorda anqu'eu a cortexo.
 Un mociño moi pranchado,
 espigado anque tatexo

qu'as veces sole dicirlle:
 «Ma-ma -noe-noel-a, te quero»
 petóulle n-o corazón.
 ¡A saber que pensamento
 se levará a rapariga
 ó casarse c' un tatexo!
 Eu sei que marchan os dous
 de bracete e de paseyo,
 cal si a femia d' o gorrion
 s'axuntara c-o bencexo.
 Di o refrán que Diol-os cria
 e s'axuntan os xemelos,
 y-eu digo qu' é mais verdá
 que se buscan os estremos.
 Ela é unha lebre corrida
 que dorme c' un ollo aberto,
 y-ó asegurar compañía
 dará auciós ós *compañeiros*.

E VAYAD'HOVOS

Vendixom' a casa
 O pasado Outono,
 E libroum' a muller que tivera
 Os demos no corpo,
 Soasmente cantando uns latíns
 Que chaman responsos.
 ¡Moito val, moito val o seu tío!
 —Dixo Xan do Coto
 A sobriña d' o crego qu' estaba

oubindo tal conto.—
 —Eu non sei si lle dé de regalo
 O rabo do porco,
 Y- aló prá Pascoa
 Un goxo d' hovos.
 —Eso non,—lle repuxo a sobriña—
 Pois xuralo podo,
 Que tén o meu tío, como ningún outro,
 Hovos abondo.

O terceira peza tamén ven sen título e dí:

Cando s' está detrás d' o mostrador
 é menester gastar menos... *humor*,
 qu' é unha gracia prá a venda desgraciada
 soltar ó comprador a carxaxada,
 e non pegan rilinchos d' égoa brava
 n-a que fina se xusga e tal se graba.
 Hoxe me calo ónde, quén e cándoo
 por si este aviso as pode ir enmendando;
 mais si rinciden n-esa monería
 á vergonza sairán calquer día.

O MAYO

Este é o Mayo	Est' é o Mayo
Rapazas garridas,	Señora, é,
O mayo d' Arzúa	Que ven d' a montaña
Qu' escrib' as Morriñas.	Buscando parné.
Vinde velo	Cantade queridiños
Qu' home longo,	Hoxe non teño que darvos
Que bonito	N' hay rapaza que me pague
E que bó mozo.	O título d' A ... fogalo!
Cantade meus queridiños	Est' é o Mayo
E facer fuliada,	Rapás gonzaguista
Qu' anque montañés, ben sei,	Que foi <i>benemérito</i>
Choscarll' ollo a' s rapazas,	E dempois calrista
Est' é o Mayo	Vinde velo
De froles cheirosas,	Qu' home longo,
Mal trasno te leve	Ten boas barbas
Langrán da Rua-Nova.	Y- é bó mozo.

A nota que refirimos enriba, dicía:

Quen queira facer mellores *Mayos* que vaya poñendo faixas «*O sigro futuro*», e ganará as tres pesetas d' o prêmio.⁴

Noutro número, do seguinte mes, atopamos este poemiña corto, de tintura romántica, dun namorado; unha declaración de amor na que a elexida pódese decatar que vai dirixido a ela e tamén calquera que a coñecera. Pola súa parte, o autor non se amosa, é por iso outro poema anónimo.

DENDE MADRIL

E unha nena bunita, os seus ollos
parecen duas estrelas,
Y-o alento que despide á sua boquiña
perfume d' azucenas.

Esbelto é o seu corpiño cal palmeira
d' os países d' o Sur,
e ten un curazón y-us sentimentos
com' a mesma vertú.

¿Non sabedes quen é a que eleutriza
á miña y-alma toda?
Pois vive n' unha casa en que vos houbo
de nenas unha escola.⁵

No derradeiro número que dispoñemos dos periódicos, que xa fai un anaco tiñamos entre as máns, hai un longo poema saído da pluma de **Bieito Losada**, quen era daquela redactor e colabourador de *A Fuliada*.

Canta-nos, inspirado nun refrán popular, un lance que lle a conteceu a un mozo que indo á feira, saíu moi mal parado sin tan siquera chegar a ela.

¡BOA FEIRA!

*Quen vai á festa,
rómpell'a testa
e perd'o que ten,
boa festa lle vén.
(Popular)*

I

Salin eu d'a miña casa
un luns pol-a mañan cedo
á cabalo do meu faco,
qu' é lixeiro com' o vento.
Levaba n-a miña alforxa
un lacon cuáseque enteiro
unha bola de pan trigo,
un bon anaco de queixo
e unha cabaza de viño,
un bon viño, viño vello.
N-a blusa levaba cartos
para mercar un xuvenco
na feira qu' o vinteseis
hay a carón de Lestedo.
Púxen o faco en camiño,
e dende chegando xa preto
de Marrosos, arredeime
pol-o medio d' os centeos
c-o fin de pillal-o atallo
e chegar á feira fresco.
Arrecadei o meu faco
pois o chan é moi barrento,
e estonces pideum' o corpo
botar un grolo, e boteino.

II

Eran asi com' as oito;
moi ausente estaba o tempo,
chiaban os paxariños,
o sol douraba os penedos;

entr' as herbas d'a curtiña
rebule a auga d'un rego.
Sobr' as follas d' os carballos,
d' as silvas, d' os castiñeiros,
moitas pingotas d' orballo,
que de noite foi caendo,
relocían coasementa,
como estrelas, dende lexos.
O ver tan garrid' o campo
¡pardiolas que daba xenio!

III

Chegand' o ó pé d'un muiño
vin sentada n-un portelo
a rapaza máis garrida
quá terra botou o céo.
Unha cariña máis branca
qu' un limpo pano de lenzo,
uns ollos qu' alumeaban
mais qu' a lúa de Xaneiro.
Cando cheguei cabo d' ela
dixenlle:—Lévem' o demo
si vin ollos mais garridos
qu' eses ollos qu' estou vendo;
nin boca mais pequeniña,
nin uns labres mais vermellos,
nin un corpo mais xeitoso,
nin unhos pés mais pequenos.
¿Como te chaman roxiña?
—Cando estou moi lonxe á berros.
—¡Seique tes ganas de leria!
Fala, neniña, ¿tes medo?
—Bóo!...xa sei que me non comes
pois teño dur' o pelexo.
—Non molas, dim' o teu nome.
—¿Pra que queres tí sabelo?
Pois é o mesmo que me puxo

dempois de nacer, o crego.
 Vaya, sigue o teu camiño
 pois aquí perdel-o tempo.
 —Abofellas! ¡vaya un conto!
 Vidiña, non che dou creto.
 ¿Seras brava com´un toxo
 tan garrida cara tendo?
 Vamos, rapaza, sé boa,
 e dime axiña n-un verbo,
 cal é o nome que n-a pía
 os padriños te puxeron.
 —Pois ben: Chamome Xoana,
 Marica, Pepa, Remedios,
 Cristoba, Esteba, Farruca,
 Catuxa...
 —¡Tou tou, qué deño!
 Dí que te chamas pronóstico
 e mais presto acabaremos.
 Pero, miña filla, abasta
 de parolas, que xa lelo
 me volves; fala ben, nena,
 dim´o teu nome de certo.
 —Boite! pois chamome Andresa
 —Dende agora lle prometo
 A san Andrés de Teixido
 Unha festa n´este inverno.
 Agora, pois, miña xoya,
 Vamos, que inda teño tempo,
 A votar xuntos un trago
 E ademais un par de netos.
 —Dios ch´o pague mais non como
 Non tendo coñecemento...
 —¡Va va! Déixate de contos;
 Un bon lacón aquí levo,
 Pan e queixo, e levo un viño
 D´aquele que da folg´o peito.

IV

Por fin, foi aquela nena
 Pouco á pouco amolecendo;
 Collín as miñas alforxas,
 Comemos como dous nenos
 E botamos uns bons tragos
 D´aquele viño milagreiro.
 Oímos tocar as doce
 N´a parroquia de Lestedo

Estábamos tan adiante...
 Chegáramos a poñernos
 Tan maduros como figos...
 Cando (quixera esquencelo)
 Apareceron dous mozos
 Fórtés coma dous esteos,
 E votaronsem´enriba
 Mallando en min tan a oito,
 Que presto, nó chan caíme
 Perdend´o coñecemento.

V

¡Moi escura estaba a noite!
 Recordei... e tiven medo,
 Cando volví a o sentido
 C´os meus ollos entrabertos
 Alembreime de Andresa
 D´os que o corpo me moeron,
 D´o meu faco, d´as alforxas
 Dá bursa d´o meu diñeiro.
 Cacheéime... nin un carto;
 E nin faco, nin alforxas:
 Todo foi á dar ó inferno.
 Erguinme, non sin traballo
 Con tan negros pensamentos,
 O corazón tan ferido,
 Tan doloridol-os lomedros,
 Que camiñar non podía
 Aquí cayo, aló tropezo,
 Poiden chegar hastr´a casa
 Cando estaba amanecendo,
 Atirisido de frío
 E bén quent´o meu pelexo.

VI

Deprendan todos de min
 Os rapaces d´estos tempos.
 Quen quixer coller a froita
 Ques´atopa no horto alleo,
 Perde, como min, a besta
 As alforxas, o diñeiro;
 E, de contra, sac´o corpo
 Que mesmo da noxo velo,
 Con mais paus, que léva o liño
 Para tirarll´os tormentos.⁶

Máis adiante, no semanario *El Escobón*, hai un poema no que se conta un deses «milagres» dos que tantos había naqueles tempos e como lle descubriran o conto...

Xa saberán os leutores,
 (Y aquí va un trozo en gallego
 En la dulce y tierna lengua
 De nuestros caros abuelos)
 Qu'estivo aló en Pontevedra,
 E n'ó hospital algún tempo,
 Unha muller que non come
 Fai dez anos mais ó menos.
 O alcalde de Forcarey
 Doull'á esta ó *Visto Bueno*
 Asegurando non come
 Nin pinga para un remedio.
 O crego dixo outro tanto,
 ¡Qu'había dicil-ó crego!
 Qu'estaba ...en *gracia de Dios*
 E qu'era un milagre ó feito.
 Soupo esto á Diputación,
 e, xa se vé, veu ó demo;
 Mandouna ouserbar á modo

A presenza de tres médecos
 E resultou qu'á santiña
 Chupa, bebe...*é todo*, al pelo.

Santos de esta natureza
 Hainos por acó á centos,
 Que din que non comen nada
 E comen eles... ó ceo
 E teñen pan é porco
 Porque mamal-ó dedo,
 Qu'ó demais... ¡mala centella!
 Aunque falen de *caseiros*
 E de rendas y outras cousas
 Semellantes a *proyeutos*,
 Habían facer cal fago
 E cuase todos facemos:
 Non voar con poucas aás
 Pra que nunca ó leve ó demo.⁷

É o traballo que segue, a parte final dun poema que aparece no que sería un suplemento poético do xornal que o publica.

Trátase do relato do que acontecéu nunha festa.

...
 Relocen que xénio dá;
 Est'animo'ós compañeiros,
 Outro enfuciña n-o chan
 E o gaitero c-o roncón
 Dá paus aquí acolá.
 Un sangr'ó mesmo qu'un cucho
 Outr'escorr'e e vai á dar
 Co-a testa contra d' un valo
 E cram'á Dios e seu pai,
 Namentras qu'ó noso mozo
 Sin cear un páso atrás,
 Reparte paus qu' é un milagre,
 Quence as costas d'os demais
 E queda dono d'ó campo
 Co-as mozas de *Cortiñán*

IV

Alomean as estrelas,
 Chirl'ó moucho; oubean os cáns,
 Canta o merlo n-o seu niño
 E arul'aló antr'ó pinal;
 O gaitero á enchel'ó fol
 Volv'e escomenza á toear,
 Todos berran e aturuxan,
 Canta alegr'ó a-lal-á,
 Indo por outro camiño
 Trouleand'á mais troulear
 —¿E Marica?
 —Sabe Diós
 E o demo donde che vai...
 —Vaiche co fillo de Goros—

Di Farruca a de Portal.

—Quédalle contando un conto...

—Bó conto lle salirá...

—O qu'ó rapás non se perde.

—N-eso tirall'á seu pai...

E falando d'esta sorte

Van n-a compañía de Xán,

Por certo que cant'ó galo

Cando chegan ó lugar.

V

Fai un ano qu'á esta festa

Fun con outros mozos máis,

E cando d'ela m'acordo

Bótome sempre á escramar:

—¡Non che ten pouco traballo

O crego de *Cortiñán!*⁸

No semanario xoco-serio ¡*Ya somos tres!*, correspondente ao 16 de maio do 1889, aparecerá este fermoso poema cheo de tristura, que expresa a noite creativa dún poeta. Ven asinado por **Lisardo Barreiro** quen era redactor do periódico no que achamos a súa obra.

N'UN ABANICO

¿Ves cal as follas se cán d'os álbores
pol-o xaneiro?...

Así dá y-alma se desfollaron
meus pobres versos.

Soilo me queda o *aquel* d'os músecos
cando son vellos,

¡Ay, como queres, rula, que cante
s'estou enfermo!...

Pois cal-os días qu'hay pol-ano
frios, eternos,

Entroume drento d'a miña y-alma
todo un inverno.

O seguinte pequeno poema nos conta o desacougo e o esforzo dunha nena galega, transportada a un entorno que non sabe apreciar a bagaxe cultural que leva con ela.

Entrou Bertuca de Sanches
A servir d'ama de cria
C'uns señores de Madril
Pra coidar unha meniña.
O permeiro que dixeron
A gallega rapariga
Foy que deixar'esa fala
Qu'aprendera acó en Galicia,
Y ela d'estonces cumprindo,
Como debe, esta consina,
Un día que lle choraba
A pequena señorita,
Decialle aloumiñádoa
Con sert'aquel, coitadiña:
«No llueres niña no llueres
Que eso no impuerta una china».⁹

No mesmo xornal, dous meses máis adiante e asinado por **Patricio Gamarra**, pseudónimo empregado por un dos redactores do semanario, atopamos un poema que fora premiado no certame de Betanzos. Somentes se conservan algunhas estrofas, do remate do mesmo. Non dispoñemos dos números anteriores do periódico, onde tería de estar publicada a meirande parte deste traballo poético, baseado nunha lenda galega.

A Y-ALMAD'ELENA

Eu tiven un nobre noivo
 Que xurou que me quería;
 O noivo díxome logo
 Que par'á guerra partía.
 —Ti vast'e tal ves non volvas.
 —Volverei, miña vidiña,
 E mentras ó noivo xura,
 Dín quó vento repetía
 ¡Probe de quen en promesas
 D'home fía!
 O marqués co-á xent'armada
 D'o seu castelo salía
 E seguiron'os meus ollos
 Hastra perdelo de vista.
 —¡Ay de min! O marqués vaise,
 E vaise co-á honra miña!
 Mentres a coitada chora
 Din qu'ó vento repetía
 ¡Probe de quen en promesas
 D'home fía!
 Morta trouxeronm'a coba
 E pro mund'estou mortíña;
 Oxe son soio unha y-alma
 Que po-los ventos camiña
 Hastra qu'alcontre aquel home
 Que tanto quixen na vida.
 Agora tamen repito
 Cal o vento repetía:
 ¡Probe de quen en promesas
 D'home fía!

VII

Dou volta da guerra, glorioso, e triunfante
 Con alta fachenda ó marqués D. Xan;
 Sayeu a-speralo dándolle mil vivas

Todiñ'ó lugar.
 Mais ¡ay! cando soupo que morrera Elena,
 Cando soupo todo po-lo que pasou
 Doridos verteron seus ollos mil bágoas,
 Bágoas de dolor.
 Pra sempre nubrouse ó sol da sua esperanza
 Al glorias do mundo son nada pra él
 Hastr'os mesmos campos de color da morte
 Os seus ollos ven.
 Sayeuse do pazo soliño un-ha tarde
 Triste com'a noite pouc'a pouco foi
 Car'ó cementerio dona esta enterrada
 A muller qu'amou
 Po-la mañan cedo do seguinte día
 Soupose enseguida que estaba D. Xan
 Morto sobr'á coba donde t'ay Elena,
 De bruzos no chan.

VIII

Préto de Betanzos,
 Baixand'unha vreda,
 Eu vin non hay moito
 No adro d'a igreia
 O sitio en que tuvo
 Lugar esta lenda;
 Un sitio que cando
 Cheg'a primaveira
 Cóbrese de froles
 Roxas é marelas
 Que dan á aquel adro
 Vistosa guapeza
 Mas ¡ay! non se sinte
 A y-alma d'Elena
 Dende que D. Xan
 Fixo d'a sua entrega.¹⁰

Noutro dos principais periódicos da cidade de Betanzos, *El Valdoncel*, imos atopar unha peza ben pavera baixo a sinatura de **Adolfo Mosquera**:

¡OLLO!

Confesandos´ un mozo certo día
 có cura d´o lugar,
 entr´outras cousas que calar debía,
 descubreull´o rapaz
 que falaba de noite po-la eira,
 a carón d´o portal
 con Catuxa, unha nena feiticeira
 qu´había n´o lugar
 Reprendeull´o o abade, incomodado,
 tal ofensa moral,
 e díxolle que tiñ´un gran pecado
 s´a volvía a falar
 Mais non contento co´isto o meu curiña,
 pregunta: ¿E como fai
 pra non deprocatar d´a Catuxiña
 os seus celosos pais?
 —Pois nada, dix´o mozo, cando quero
 co-a rapaza falar
 achégom´o portal, un pouco espero
 e póñom´a ladrar
 ¡jau, jau, jau! mesmo así, y-o pouco tempo
 acod´o meu chamar...
 —Pois estás xa no inferno n-un momento
 si volves a ladrar.

Canto debeu de palicarll´o cura,
 que de noit´o rapaz
 non quería, por certo con tristura,
 co-a rapaza ir falar.
 Máis por fin, xa fervendo, un pouco tarde
 non aguantando mais,
 marchou o prob´esperando que ll´agarde
 a nena no portal.
 Chega e fai ¡jau, jau, jau! como facía;
 escoita, e por detrás
 contéstalle outro drento en mala vía
 repoñéndo´s o can.
 ¡Oo...! fai con voz ronca o can d´a eira,
 e conóceo o rapaz
 qu´era o cura o qu´asi drento ruxía.
 Arríncase co-as mans
 os cabelos d´o cacho, e incomodado,
 contestall´a berrar,
 co-a pasion pond´os puños n-o cerrado
 como quen quer pegar;
 «Xa me rosma, resoño, aind´hay duas
 horas
 enseñeit´a ladrar...!»¹¹

O dezasete de xuño de 1890, a sociedade betanceira Liceo Brigantino organizou unha festa de confraternidade na praxe de Os Caneiros. Nela **Fernando García Acuña**, colaborador de *El Mendo*, do cal acudiría unha representación, improvisou as seguintes quintillas que recitou entre os varios brindis que tiveron lugar durante a devandita celebración:

Eu ná copa d´o pracer
 Puxen os labros un día,
 E-o acabar de beber
 Vin qu´a sorte n´o meu ser
 En pracer se convertía.
 E d´esta maneira creo
 qu´á vir hoxe o paradiso
 D´os Caneiros, déste ceo,
 Que brindaredes de fixo
 ¡Viva a sociedad *Liceo*!¹²

Dicíanos *El Mendo*, no seu número noventa e catro, verbo da publicación dun libro de poemas de **Alberto García Ferreiro** titulado *Chorimas*, no cal facía unha lembranza poética de antigos compañeiros: Camilo Placer e Villar Rivas.

Da figura do malogrado Rafael Villar se amosa a última estrofa dun poema que a él fora adicado:

Caíu... ¡inda mozo!
morreu... ¡cuasequ'un neno!
y a pátre a marmula
bagullas vertendo:
¡Perdín outro fillo!
¡Que soila me vexo!

E do de Camilo Placer publicaron a seguinte :

¡Abrid'as historias
dó pobo dós soevos,
salvai ese nome
d'a noite do esquezoz,
s'amades as grorias
d'os lares gallegos,
qu'ó xénio non morre
y-o morto era un xénio!¹³

Xa no outono de 1890, neste mesmo diario, facíase, na sección de bibliografía, por Fernando García Acuña, referencia doutro libro de poemas de **Jesús Rodríguez López**, xoven médico lucense, que fora publicado baixo o título *Cousas das mulleres*.

O poema, do que nos amosan algunhas estrofas na prensa brigantina, correspondía á segunda parte do libro: *Bágoas e risas*, e titulábase:

DALLE QUE DALLE

Sempre qu'a busco	cantas peniñas
pónseme diante	cantos pesares
mais, vir'a cara	e cantas, cantas
por non falarme,	horas fatales
é si por certas	teño por ela
casualidades	sufrido en valde.
m'acerco á ela,	Mais com'a quero
quer escaparme	nadie se estrane,
tan mal me quere	de cote sigo
que naide sabe	dalle que dalle. ¹⁴

O vintesés do mesmo mes e ano, celebróuse unha velada no Teatro Alfonsetti de Betanzos por mor de recadar fondos para a impresión dun drama en verso, escrito na lingua galega, por **Galo Salinas Rodríguez**, o cal acadara o premio no certame artístico que convocara a sociedade coruñesa Liceo Brigantino.

Nesa reunión deuse lectura a fragmentos da obra premiada, recitaron os seus traballos varios poetas betanceiros, e o autor, en agradecemento, adicou un poema a Betanzos e outro ao Orfeón Eslava e a tódolos que contribuíran ao esplendor da serán.

A BETANZOS

Saú, nobre doncela, casta e pura,
Tan limpa cal d'os mares ó cristal;
Saú, terra d'as lendas de ventura,
D'historia si valente, virxinal.
Ti, ll'inspirache notas de dozura
A miña lira que das sombras sal,
Y-o peito agradecido, eu te procramo
A musa d'ó meu númen, porque te-amo.

Eu tiña eiquí, n'ó cráneo rebulindo
Ideas d'ambiceón, soños de grória;
D'a y-alma en huracás iban sobindo
Cousas...n'as sei...magoándom'á mamoria;
Busquei chorando, y-alcontrei sorrindo
Mais prá m'elevar, n-a tua hestoria...
¡Betanzos, ei me tés, tomam'a vida,
S'ainda eisisto por ti, tua y-é quirida.

N'a miña testa d'ó loureir'ó ramo
De prata xa entre fios verdeguea...
N'ó murcharei, ch'ó debo, e pois xa t'amo
D'cantos deitará n'a miña idea.
O bardo homilde son, e asin m'ó chamo,
Qu'agoniño en escura, ingrata aldea,
Mais sint'ó corazón forza tan grande
Qu'ó mundo eu rolarei, s'hay quén m'ó mande.

Cantéi ós láudos d'a tu'edá pormeira
Que santa inspiración dóume teu nóme
Un héroe fun, queimándom'a lumeira
Qu'a Pátrea fai cand'os aceiros come.
D'as tuas tradiceós seguind'a beira
Neno finxime y-alcontreime home...
Y-é que d'a «Libertá» y amo as presas
E ódeo coma ti, servas cadeas.

Tiranos xa n'os hay, e o despotismo
A crench'asconde qu'anunciab'a guerra
Teberio e Bonaparte, aló, n'ó abismo
Dormen cobertos d'olvidada terra.
Morre Sagunto c'ó exemplar heroísmo
E Roma frida po-lo orgullo berra...
¡Atrás, atrás, despótecos dó «Grobo»
Hoxe n'hay mais qu'un «Rey» é ist'é o Pobo.

O pobo, sí, mais nón pobo enganado
Por mintireiras frases e promesas:
Eu quer pobo filís, dinificado,
Con pan n'os hórreos, gando n'as devesas.
Sin «caciques» qu'ó tornen maleado,
Sin «xentes» c'ó soballen nas eirexas,
Qu'hay homes de proterva semonía
Qu'ó pobo, en ves de paz, danll'anarquía.

Mais non, qu'ó mondo segue-ó derroteiro
D'a santa ley qu'escravos xa os liberta.
Honor a Lavigerie-e seus parceiros,
Y-ó Pápa León Trece, dóce aberta.
Os capataces fóronse larpeiros
Y-ó mund'ós negros ten a port'aberta
Qu'a múseca d'ó Ceo, piedosa e grata
Mat'ó chasquer d'ó látego d'a trata.

E volv'a tí, Betanzos, nai amante
Que m'enches d'ilusiós á fantasía,
Que saturach'en brisa refrescante
A y-alma qu'en queixumes se morría
Chegar anseaba este filís istante
Pra te dicir en berros d'aligría
Gráceas, ¡Ou dona, m'inspirar quixeché
E grória dar á miña ben soupeche!

Y-ó cruzar d'os teus montes os verdores
 Sintid'aturuxar con vós garrula
 Os rapaces qu'ó vent'ós seus amores
 Confian, cal seu canto triste rula;
 Y-o sentir que dá vida ós seus calores
 Vans'có-a neve qu'ó tempo desemula,
 Direill'á Dios: —Eiquí morrer deseo
 Qu'esta terra, Señor, terra é d'ó Ceo.

D'hoxe teu fillo son, querme naiciña
 Nai meiguiceira me bicar consintas,
 Quéu morro ¡ay Dios! por m'amarrar axiña
 C'as d'a terneza tu-as soáves cintas.
 E s'un dia sofrente d'a morriña
 Lonxe de tí non vex'as tuas cintas,
 Lémbreme ¡jou nai! qu s'é qu'eu vou á Groria
 Os santos contar-heilles tua hestoria.

Po-lo que atinxe a este poema, hai unha nota, engadida po-lo autor, pra entender o sintido d'as outavas 5^a, 6^a e 7ª que dí:

Cando en soléne aodencia foi recibido n'ó Vaticano o iscraricido Patrérarca Cardenal Monseñor Lavigerie, o noso Santo Padre S. S. León XIII anemou aquel insigne homanista co-as siguientes palabras:

«Vede se podedes saír adiante n'a vosa campaña antiescravista. Dirixidev'os-pra ló, á opinión púbrica e buscando o seu apoio, por que realment'ela y-e a señora d'ó mundo».

O diario *El Mendo* publicou este, o seu poema, e outros que os poetas de Betanzos lle brindaron. Así mesmo déu a coñecer o que lle adicara o homenaxeado ao Orfeón, que é o que segue:

ODA

¿Que vis faguer eiquí? ¿que meiga ou fada
 Guindou seus ecos, qu'as manseos d'ó eter,
 Sobrimes, inspirados,
 Cicais foron roubados
 Pra-entolecer a mente desxeitada?
 ¿Vos deron as Orcadas seus acentos?
 ¿Ou Sirenas prestáronv'os seu canto?
 Eu sinto-a -o vos oubire
 N'a-y-alma rebulire
 Tretezas e aligrías, risa e pranto
 Queixumes de paseón, sopro devino.
 Vexo d'a nena-o-amorós'encanto
 O bico-o recibir d'ó seu amado,
 E-as penas ll'adevino
 Se ve q'ó curazón foi enganado.
 Oubo d'ó demo-a gargallada empía
 Qu'a gorxa-ó vento dá, cand'argullosa
 A sua garra fría
 N'ó espirito cundanado, presoroso
 Crava ferós con tetre'aligría.
 E sinto d'os arcanxes seu sosurro

Qu'ó pé depoñen dó *Ññor* o tron,
 En harmoneosos himnos virxinaes
 D'os homes lle pidind'a salvaceón.
 Todo isto sinto, vexo e m'anamora,
 Oubind'a vosa voz arroladora.

Euterpe, hirmá xemela
 E'a musa que me dou a poisía
 Para cantar en narraceón sinxela
 Epopeia brillante cal estrela
 Aoxileado por Clío e por Thalía.
 Euterpe eu te saudo
 E con lingoaxe rudo
 O teu altar alevo un pouco esprego,
 Pois á cantar non chego
 Co-a miña voz sin ecos nin cadencia,
 Tanta sobrimidá qu'hay n'a tua cencia.
 Facéde-o por min, vos, orfeonistas.
 Qu'a-y-alma agradicid'antuseasmada
 A o coro d'ó que xa sodes artistas
 Rindid'as gráceas dá n'ista velada.

Rondalla, Orquesta, e tí popular Banda
 Que quixeches tamén me dar albricia
 Seu aplaoso vos manda
 O máis amante fillo d'a Galicia;
 Qu'ó fin de sepoltar o *Centralismo*,
 As filas vai, do gran *Rexionalismo*.
 Poetas d'a rexión, vos ademiro

Y-en vosos pátreos cantos eu m'inspiro.
 E a vos, señores todos, qu'aunegados
 Vosa cooperación quisésem dar
 O curazón e-a y-alma, emoceonados
 Nón poiden si non gráceas trebutar,
 E vos dicir que d'hoxe os meus amores
 S'en alg'os tendes, vosos son, Señores.¹⁵

A peza ca que imos rematar esta mostra poética apareceu unha semana máis tarde noutro numero do periodico coma peche da reportaxe encol do devandito acto. Escribiuna o autor Sr. Salinas, de xeito improvisado, tamén en agradecemento, e adicouna á prensa betanceira:

Á PRENSA DE BETANZOS
 EMPROVESACEÓN

Por tolo foi nomeado
 Arquimedes, ó contar,
 Que tend'un punto afincado
 Fóra do mundo domeado
 Faría á terra virar.

Ela xenerosa e franca
 As superticeós t'arranca
 E renov'o teu enxenio
 Co-a viutereósa palanca,
 Non d'Arquimedes, d'o xenio.

¡Por tolo!...torp'opineón
 D'as turbas sempr'inconstantes:
 Tolo, chaman á Colon,
 A Galileo, A Cervantes
 Sócrates é Cicerón.

Ela t'insin'á pensar
 Y-o lembrala, non risisto
 As suas conquistas cantar...
 Sol'fixo mais qu'ela, Cristo
 O vir ó mundo á salvar.

E-un as terras descubrindo
 Y-outros demostrand'a cencia
 Racharon d'a intelixencia
 Névoas qu'a viñan cobrindo
 D'iñorancia e d'indixencia

Eiquí, país feiticeiro
 Qu'inspir'o maxín que pensa
 Niste ceo tan garruleiro
 Dina tedes unha *prensa*
 qu'honr'o pobo betanceiro.

Y-en troco d'anceos tan cheas
 D'aunegación tan sobriume,
 Co-a cicuta ún se redime
 Y-os demáis, ferro e cadeas
 Os asisina e oprime...

Amála,- y-e obrigaceón,
 Sostentála, cas'urxente
 Dántes que d'o temp'o són
 Vexades neve n'a frente
 Que vos xel' o curazón.

¡Iñorancia sempr'inxusta
 D'os agoiros ind'en pos!
 Dobleq'a tua test'adusta,
 De tí-ó frente tes un Dios:
 ¡A *prensa* conscient'e xusta!

E póis *ela* dóume aberta
 D'a grórea-a porta, por certa
 Historea d'os tempos ranzos;
 A ver..¡quen me da unha aberta
 Po-l-a *prensa* de Betanzos!¹⁶

NOTAS

- ¹<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Censor*:1 diciembre 1883]
²<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*Las Mariñas*: 20 mayo 1886]
³<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*O Antroido*: 17 febrero 1887]
⁴<<http://galiciana.xunta.es>>[*A fada dos montes*]/<<http://hemeroteca.betanzos.net>>
 [A *Fuliada*: 5 mayo 1887]
⁵<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[A *Fuliada*: 9 junio 1887]
⁶<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[A *Fuliada*: 29 julio 1887]
⁷<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Escobón*: 22 septiembre 1888]
⁸<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Escobón*: 27 octubre 1888]
⁹<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*¡Ya somos tres!*: 16 mayo 1889]
¹⁰<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*¡Ya somos tres!*: 29 agosto 1889]
¹¹<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Valdoncel*: 14 abril 1890]
¹²<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Mendo*: 18 junio 1890]
¹³<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Mendo*: 4 septiembre 1890]
¹⁴<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Mendo*: 4 octubre 1890]
¹⁵<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Mendo*: 22 octubre 1890]
¹⁶<<http://hemeroteca.betanzos.net>>[*El Mendo*: 29 octubre 1890]

AGRADECIMENTOS

A Alfredo Erias Martínez, director do Museo das Mariñas, da Biblioteca e Arquivo Municipais de Betanzos e do Anuario Brigantino, e tamén ós seus colaboradores, Hermita e Xosé María, pola axuda, amabilidade e pacencia sempre recibidas. A Francisco Vales Villamarín quen agasallou ó Arquivo Municipal de Betanzos coa súa colección dos antigos xornais da cidade, que foron a fonte necesaria para levar a cabo o pesente traballo de investigación. E neste punto, dicir tamén que xamais agradeceremos dabondo a Alfredo Erias o ter creado, para uso de todos, a web da Hemeroteca Municipal de Betanzos.

Foto dun billete do «OMNIBUS DIARIO» da «Carrera de la Coruña á Betanzos» (1840), xentileza de Lucía Golpe González.

